

راهنما و مشخصات معاهدات دوجانبه ایران با سایر دول

همان طور که در شماره گذشته اشاره شد، اولین کار واحد نشر اسناد دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، انتشار راهنما و مشخصات معاهدات دوجانبه ایران با سایر دول است. این اثر که کتابی مرجع محسوب می‌گردد، برای بسیاری از اشخاص حقیقی و حقوقی می‌تواند مفید فایده و مثمر ثمر واقع شود. با استفاده از این کتاب، می‌توان به تمامی معاهدات دوجانبه ایران با سایر دول، که در آرشيو وزارت امور خارجه ثبت و ضبط است، دست یافت.

عبارت «راهنما و مشخصات»، از آن جهت به این کتاب اطلاق گردیده که از دو جهت به معاهدات نگریسته شده است: یکی از بُعد محتوا و دیگری از بُعد شکل. جنبه‌ای که محتوای سند را معین می‌کند، به «راهنما» موسوم گشته و بُعدی که شکل سند را مشخص می‌کند، «مشخصات» نامیده شده است. «معاهدات» نیز کلمه‌ای است که به انواع پیمانها اطلاق گردیده و نباید این تصور در ذهن ایجاد شود که در این کتاب، تنها «عهدنامه» ها ملحوظ گردیده است؛ بلکه این عبارت، انواع پیمانهای زیر را که ایجاد ضمانت اجرایی و تعهد حقوقی می‌کنند، شامل می‌شود:

عهدنامه‌ها، موافقت‌نامه‌ها، تفاهم‌نامه‌ها، قراردادهای پروتکلها، نامه‌ها و یادداشت‌های متبادل.

هدف از تدوین این کتاب، راهنمایی محققین در جهت دستیافتن به متن معاهدات دوجانبه ایران با سایر دول بوده است و این دستیابی به دو طریق میسر بود: راه اول آنکه معاهدات را به طور عمومی و کلی تنظیم کرده، انتشار دهیم، و راه دوم اینکه نهایت سعی و دقت را با یکدیگر توأم کرده و نتیجه کار به شکلی به محققین ارائه گردد که هیچ‌گونه مشکلی از نظر دسترسی به اسناد، در پیش نداشته باشند.

مسلم است که راه دوم که صحیحتر و اصولی‌تر است، انتخاب شد. ابتدا یک

بررسی کلی صورت گرفت و مشاهده گردید که باید فهرستی از این معاهدات تهیه شود تا مراجعه کننده بتواند مطلوب خود را بهتر و آسانتر بیابد. با گام نهادن در این راه، مشخص گردید که از یک طرف برخی از معاهدات با یکدیگر ارتباط نزدیکی دارند و برخی وابسته به یکدیگرند؛ ولی به ترتیب قرار نگرفته اند؛ و از طرف دیگر، در بین معاهدات نظم تاریخی قابل اطمینانی وجود ندارد. بنابراین، لازم دیده شد که نخست معاهداتی را که مربوط به یکدیگرند و کنار هم قرار گرفتن آنها می تواند محقق را در یافتن منظور یاری دهد، تحت یک عنوان مقوله بندی کرده و سپس مقولات مشخص شده را به ترتیب تاریخ تنظیم نمود. بنابراین هر معاهده، همراه با برخی معاهدات و یادداشتها یا پروتکلها، مکمل معاهده اولیه، تحت یک مقوله قرار داده شد و ترتیبی تاریخی بر آنها اعمال گردید.

مشخصه هر مقوله و وجه تمایز آن با سایر مقولات به ترتیب مندرج در فهرست، چنین مقرر گردیده است: ۱. ردیف، ۲. عنوان و نوع معاهده، ۳. موضوع معاهده، ۴. تاریخ امضای معاهده و ۵. تعداد اسناد مربوط به یک مقوله، همراه با ضمايم و ملحقات آنها.

شروع معاهدات دوجانبه ایران با سایر دول، که در این مجموعه آمده است، به سال ۱۸۰۷ میلادی، یعنی عهد فتحعلی شاه قاجار، برمی گردد و با معاهدات منعقد شده در روزهای آخر عمر سلطنت پهلوی خاتمه می یابد. تعداد مقولات این مجموعه بالغ بر ۹۰۰ مقوله می گردد.

این معاهدات با بیش از صد کشور قدیم و جدید منعقد شده است و دو دوره را شامل می شود؛ دوره اول، مربوط به دوران حکومت قاجاریه و دوره دوم، مربوط به دوران حکومت پهلوی است.

معاهدات دوران قاجاریه، شامل ۶۱ مقوله با بیست کشور (برحسب مرز بندی های قدیم) و به ترتیب زیر است:

۱. آرژانتین، ۲. آمریکا، ۳. اتریش، ۴. اسپانیا، ۵. افغانستان، ۶. انگلستان، ۷. ایتالیا، ۸. برزیل، ۹. بلژیک، ۱۰. پروس، ۱۱. چین، ۱۲. روسیه، ۱۳. ساردنی، ۱۴. سوئد و نروژ، ۱۵. سویس، ۱۶. عثمانی، ۱۷. فرانسه، ۱۸. مکزیک، ۱۹. هلند و ۲۰. یونان.

تعداد مقولات دوران پهلوی بیش از ۸۰۰ مقوله و شامل معاهداتی است که با ۸۱ کشور منعقد شده است.

فهرست موضوعی

برای سهولت دسترسی محققین به موضوعات مندرج در معاهدات ایران با سایر کشورها، اقدام به تنظیم فهرست موضوعی معاهدات شده است. فهرست موضوعی، در چارچوب طبقه‌بندی‌های موضوعی زیر و با قید کُد مربوط به هر کشور، همراه با شماره ردیفهای مربوط به هر مقوله، مشخص شده است.

الف) اقتصادی - بازرگانی - مالی

ب) فنی - صنعتی - حرفه‌ای

ج) فرهنگی - آموزشی - هنری

د) سیاسی - کنسولی - حقوقی

ه) نظامی - دفاعی - تسلیحاتی

و) دوستی (مودت)

ز) ارتباطی (پست، تلگراف، تلفن و... - راه‌های هوایی، آبی و...)

ح) کشاورزی

لازم به تذکر است یک معاهده ممکن است دارای موضوعات مختلفی باشد که تمامی آنها باید ملحوظ گردد. در نتیجه، یک معاهده ممکن است در طبقه‌بندی‌های موضوعی متفاوتی قرار گیرد.

نحوه دستیابی به سند مورد نظر

پس از انتشار این کتاب، شخص محقق با دستیافتن به شماره سند مورد نظر - به شیوه‌ای که در مقدمه کتاب خواهد آمد - و با تسلیم آن به مسئول آرشیو اسناد، سند مورد نظر و یا میکروفیلم مربوط را دریافت خواهد نمود.

قدیمی‌ترین معاهده موجود در آرشیو معاهدات وزارت امور خارجه عهدنامه‌ای موسوم به «عهدنامه دوستی و مودت» می‌باشد که با کشور فرانسه منعقد گردیده و در سال ۱۸۰۷ میلادی برابر با ۱۲۲۲ هجری قمری امضا شده است. پس از آن عهدنامه مشهور گلستان است که در سال ۱۸۰۹ میلادی برابر با ۱۲۲۴ هجری قمری با کشور روسیه منعقد گردیده است.

عهدنامه‌های مشهور

از جمله عهدنامه‌های مشهوری که مربوط به دوران قاجاریه می‌شود و در این

مجموعه آمده است، عهدنامه‌های زیر را می‌توان نام برد:

۱. عهدنامه گلستان (۱۸۰۷) با دولت روسیه
۲. عهدنامه‌های ترکمانچای (۱۸۲۸) با دولت روسیه. از ویژگی‌های عهدنامه‌های ترکمانچای، طوماری بودن آنهاست؛ به عنوان مثال یکی از این عهدنامه‌ها حدود چهارمتر طول دارد.
۳. عهدنامه پاریس (۱۸۵۷) با دولت انگلیس، راجع به تخلیه هرات و سایر شهرهای افغانستان از طرف قوای نظامی ایران و...
۴. قرارداد واگذاری معادن نفت ایران به ویلیام ناکس دارسی انگلیسی (۱۹۰۱).
۵. قرارداد احداث راه آهن تهران - حضرت عبدالعظیم با فرانسه (۱۸۶۵) و انگلیس (۱۸۶۸).

احمد شماع زاده

